מסורת הש"ס

א. ב"ק נה,א. ירושלמי כלאים פ"ח ה"ד. שם ב"ק פ"ה ה"ח.

ב. ביצה ז,א. וראה ירושלמי ביצה פ"א ה"א. ילק"ש תורה לא.

ג. ביצה שם.

ד. ראה ירושלמי ביצה פ"א ה"א.

ה. חולין קכז,א. ילק"ש תורה לא.

ו. ב"ר פ"כ ג.

ז. ראה תוספתא בכורות פ"א י. ב"ר פ"כ ד. ילק"ש תורה לא.

◆

גרסות

כבני בכת"מ בש"מ ועוד: **מבני** וראה תוס'.

וכל שבפנים בכת"מ ובש"מ: **מבפנים** ויש בכת"י: **וכל שביציו מבפנים.**

אווז בכת"מ: **אווז גאו.**

זה בזה בכת"מ מילים אלה חסרות.

אימר לא בדק יפה בכת"מ: **אימר לא בדק יפה. והלא בדק.**

והלא בדק יפה בכת"מ מילים אלה חסרות ויש בכת"י: **והלא בדק יפה יפה** וראה בעיונים.

שיצתה רובה בכת"מ: **שיצתה.**

וחוזרת בכת"י: **וחזרה.**

ומגדלים זה מזה בכמה כת"י ובש"מ נוסף: **וכל שאין תשמישן ועבורן שוה אין יולדין ומגדלין זה מזה.**

אמרי במערבא בכת"מ ובש"מ: **אמר אמרי במערבא.**

◆

העולם

דולפנין

חלק מהמפרשים מזהים את ה'דולפנים' עם היצור הקרוי בפינו דולפין. הדמיון בפריה ורביה לבני האדם הוא בכך שאצל הדולפינים יש הרבה פעולות של חיבה לפני ההזדווגות, והם מזדווגים 'פנים אל פנים' כבני אדם. כמו כן, הדולפין שייך למשפחת היונקים. ידוע שדולפינים עוזרים זה לזה כמו בני אדם, ואף ידועה התופעה שהם עוזרים ומצילים בני אדם במצוקה. לפי פרשנים אחרים הכוונה ליצורים הקרויים 'סירנות', שחציים אדם וחציים דג. בספרות של העת העתיקה ועד לזמן החדש יש הרבה סיפורים על יצורים אלה.

כל שביציו מבחוץ מוליד

כמעט כל בעלי החיים המולידים ולדות חיים הידועים לנו היום הם בעלי ביצים (אשכים) חיצוניים, ואילו אצל העופות האשכים הם פנימיים, והם מטילי ביצים. יש רק מעט חריגים לכלל הזה, כגון הדולפין והפיל שמולידים ויש להם אשכים פנימיים.

אווז ואווז בר

תשמישו ביום — תרנגול

פנים כנגד עורף

ראה עמ' 56.

***שריינ"א** צ"ל: שיריינ"א, מן הצרפתית העתיקה sereine — סירנה, בתולת ים.

הדולפנין פרין ורבין כבני אדם. ושואלים: מאי [מה הם] **דולפנין?** אמר **רב יהודה:** היצורים הקרויים **בני ימא** [הים].

א וממשיכה הברייתא: **כל שביציו** (אשכיו של הזכר) ניכרים **מבחוץ — מוליד,** כלומר, הנקבה יולדת ולד. **וכל שביציו בפנים — מטיל** (מטילה) הנקבה **ביצים.** ותוהים: **איני** [כן הוא]? **והאמר** [והרי אמר] **שמואל: אווז הבית ואווז בר — כלאים זה בזה,** ואסור להרביעם. **והוינן** [והיינו עוסקים, מתקשים] **בה: מאי טעמא** [מה הטעם]? ובתשובה לכך **אמר אביי: זה,** אווז הבר, **ביציו** של הזכר **מבחוץ, וזה,** אווז הבית, **ביציו מבפנים.** והרי **תרוייהו** [שניהם] **מטילי ביצים! אלא** כך צריך לומר: **כל שזכרותו** איבר ההולדה, נראה **מבחוץ — מוליד,** זכרותו **מבפנים — מטיל ביצים.** ואווז הבר, למרות שביציו מבחוץ — זכרותו מבפנים.

ב וממשיכה הברייתא בעניינים אלה: **כל** בעל חיים **שתשמישו** (הזדווגותו) בשעות היום **— יולד ביום, בלילה — יולד בלילה. כל שתשמישו בין ביום בין בלילה — יולד בין ביום בין בלילה.** ומפרטים: **תשמישו ביום יולד ביום — תרנגול, בלילה יולד בלילה — עטלף, תשמישו בין ביום בין בלילה יולד בין ביום בין בלילה — אדם וכל דדמי ליה** [וכל הדומה לו בענין זה]. ושואלים: **למאי נפקא מינה** [מה יוצא מזה] להלכה? ומשיבים: **לכמו** שאמר **רב מרי בריה** [בנו] של **רב כהנא,** שאמר **רב מרי בריה** [בנו] **רב כהנא: בדק בקינה** (קן) **של תרנגולין מערב יום טוב ולא מצא בה ביצה, ולמחר** קודם עליית השחר **השכים ומצא בה ביצה — מותרת** הביצה **באכילה ביום טוב,** ואינה אסורה כדין ביצה שנולדה ביום טוב, לפי שכאמור, אין התרנגולת יולדת בלילה. ואף שבדק ולא מצא בה ביצה בערב יום טוב — **אימר** [אמור] **שלא בדק יפה.** ומקשים: **והלא** מן הסתם **בדק יפה!** ומשיבים: גם אם בדק יפה, **אימר** [אמור]: **ביצתה** (יצאה) **רובה** של הביצה בערב יום טוב, **וחזרה** למעי התרנגולת קודם שבדק, **הוה** [היה] המעשה. וכמו שאמר **רבי יוחנן,** שאמר **ר' יוחנן: ביצה שיצתה רובה מערב יום טוב וחוזרת** לגוף התרנגולת **— מותרת לאוכלה ביום טוב,** שכיון שיצאה ברובה הרי היא כילודה כבר.

ג עוד שנינו בברייתא: **כל** בעל חיים שדרך **תשמישו** וזמן **עיבורו** (הריונו) **שוה** לשל חבירו, אם נזדווגו — הריהם **יולדים, ומגדלים** (יונקים) **זה מזה.** ובענין זה של דרך תשמיש, אמרו: **הכל,** כל בעלי החיים, **משמשין פנים כנגד עורף,** כלומר, הזכר בא על הנקבה מאחור, **חוץ משלשה שמשמשין פנים כנגד פנים, ואלו הן: דג ואדם ונחש.** ושואלים: **ומאי שנא הני תלתא** [ובמה שונים שלושה אלה]? **כי אתא** [כאשר בא] **רב דימי** מארץ ישראל לבבל, מסר כי כך **אמרי במערבא** [אומרים בארץ ישראל] בטעם הדבר: **הואיל ודיברה עמהם שכינה,** עם הדג שבלע את יונה (יונה ב, יא), עם אדם הראשון ושאר נביאים, ועם הנחש שהחטיא את אדם וחוה (בראשית ג, יד). ועוד בענין זה, **תנא** [שנה] החכם: **גמל** משמש **אחור כנגד אחור.**

ד ובאותו ענין של עיבור ולידה, **תנו רבנן** [שנו חכמים]: **תרנגולת** מולידה **לעשרים ואחד יום,**

הַדּוּלְפָנִין פָּרִין וְרָבִין כִּבְנֵי אָדָם. מַאי דּוּלְפָנִין? אָמַר רַב יְהוּדָה: בְּנֵי יַמָּא.

א כָּל שֶׁבֵּיצָיו מִבַּחוּץ — מוֹלִיד, וְכָל שֶׁבִּפְנִים — מֵטִיל בֵּיצִים. אִינִי? [א]וְהָאָמַר שְׁמוּאֵל: אַוָּוז וְאַוַּוז בַּר — כִּלְאַיִם זֶה בָּזֶה; וְהָוֵינַן בָּהּ: מַאי טַעֲמָא? אֲמַר אַבַּיֵי: זֶה — בֵּיצָיו מִבַּחוּץ, וְזֶה — בֵּיצָיו מִבִּפְנִים. וְתַרְוַיְיהוּ מְטִילֵי בֵּיצִים! אֶלָּא: כָּל שֶׁזַּכְרוּתוֹ מִבַּחוּץ — מוֹלִיד, מִבִּפְנִים — מַטִּיל בֵּיצִים.

ב [ב]כָּל שֶׁתַּשְׁמִישׁוֹ בַּיּוֹם — יוֹלֵד בַּיּוֹם, בַּלַּיְלָה — יוֹלֵד בַּלַּיְלָה, כָּל שֶׁתַּשְׁמִישׁוֹ בֵּין בַּיּוֹם בֵּין בַּלַּיְלָה — יוֹלֵד בֵּין בַּיּוֹם בֵּין בַּלַּיְלָה. תַּשְׁמִישׁוֹ בַּיּוֹם יוֹלֵד בַּיּוֹם — תַּרְנְגוֹל, בַּלַּיְלָה יוֹלֵד בַּלַּיְלָה — עֲטַלֵּף, תַּשְׁמִישׁוֹ בֵּין בַּיּוֹם בֵּין בַּלַּיְלָה יוֹלֵד בֵּין בַּיּוֹם בֵּין בַּלַּיְלָה — אָדָם וְכָל דְּדָמֵי לֵיהּ. לְמַאי נָפְקָא מִינַּהּ? לְכִדְרַב מָרִי בְּרֵיהּ דְּרַב כָּהֲנָא, [ג]דְּאָמַר רַב מָרִי בְּרֵיהּ דְּרַב כָּהֲנָא: בָּדַק בְּקִינָּהּ שֶׁל תַּרְנְגוֹלִין מֵעֶרֶב יוֹם טוֹב וְלֹא מָצָא בָּהּ בֵּיצָה, וּלְמָחָר הִשְׁכִּים וּמָצָא בָּהּ בֵּיצָה — מוּתֶּרֶת בַּאֲכִילָה בְּיוֹם טוֹב, אֵימַר: לֹא בָּדַק יָפֶה. — וַהֲלֹא בָּדַק יָפֶה! — אֵימַר: יָצְתָה רוּבָּהּ וְחָזְרָה הֲוָה. וּכְדְרַבִּי יוֹחָנָן, [ד]דְּאָמַר רַבִּי יוֹחָנָן: בֵּיצָה שֶׁיָּצְתָה רוּבָּהּ מֵעֶרֶב יוֹם טוֹב וְחוֹזֶרֶת — מוּתֶּרֶת לְאוֹכְלָהּ בְּיוֹם טוֹב.

ג [ה]כָּל שֶׁתַּשְׁמִישׁוֹ וְעִיבּוּרוֹ שָׁוֶה — יוֹלְדִים וּמְגַדְּלִים זֶה מִזֶּה. [ו]הַכֹּל מְשַׁמְּשִׁין פָּנִים כְּנֶגֶד עוֹרֶף, חוּץ מִשְּׁלֹשָׁה שֶׁמְּשַׁמְּשִׁין פָּנִים כְּנֶגֶד פָּנִים, וְאֵלּוּ הֵן: דָּג וְאָדָם וְנָחָשׁ. וּמַאי שְׁנָא הָנֵי תְּלָתָא? כִּי אֲתָא רַב דִּימִי, אָמְרִי בְּמַעְרְבָא: הוֹאִיל וְדִיבְּרָה עִמָּהֶם שְׁכִינָה. תָּנָא: גָּמָל — אָחוֹר כְּנֶגֶד אָחוֹר.

ד תָּנוּ רַבָּנַן: [ז]תַּרְנְגוֹלֶת — לְעֶשְׂרִים וְאֶחָד יוֹם,

---

הכי גרסינן הדולפנין פרים ורבים מבני אדם — שאם בא אדם עליהם מתעברות הימנו. בני ימא — דגים יש בים שחציין צורת אדם וחציין צורת דג, ובלעז: *שריינ"א. כל — מין שביצי הזכר, כגון חיה ובהמה, מבחוץ — מוליד עובר ממש. וכל — מין שביצי זכר מבפנים — מטילה הנקיבה ביצים. אווז — של ישוב, ואווז של בר — כלאים להרביע. לפי שאין הזכרים דומים, דזה ביציו מבחוץ וזה ביציו מבפנים. זכרותו — הגיד. ואווז בר זכרותו מבפנים. ולמחר השכים — קודם היום, ומצא בה ביצה — מותרת, דלא נולדה בלילי יום טוב אלא מאתמול. דתרנגולת אינה יולדת בלילה כדתני לעיל. יצתה רובה מותרת — דבתר יציאת רובה אזלינן. כל שתשמישו ועיבורו שוה — כגון כשב ועז, ששניהם פנים כנגד עורף, וימי עיבורן שוה, שהוין חמשה חדשים — ויולדין אם בא אחד על מין חבירו. ומגדלין = מניקין. שכינה עמהם — שנאמר (יונה ב): "ויאמר ה' לדג". לעשרים ואחד יום — לאחר שנתעברה מן התרנגול שוהה ביצתה ליגמר עד אחד ועשרים יום.

◆

תוספות

הדולפנין פרין ורבין מבני אדם — כן גירסת הקונטרס. וכן מוכח בתוספתא [פ"א]: יולדין ומגדלין מבני אדם.

אימר יצתה רובה וחזרה — מכאן מתירין לקנות ביצים בליל שני של יום טוב של גליות. חוץ משני ימים טובים של ראש השנה, לפי שקדושה אחת הן.

תרנגולת עשרים ואחד יום כנגדה באילן לוז — פירש הקונטרס קורדל"א שגדלים בו אגוזים קטנים. ורבינו יצחק בן אשר מפרש: שקדים שקורין אמנדלי"ד. ד"בטנים ושקדים" (בראשית מג) מתרגם ירושלמי: לוזים, "מקל שקד" (ירמיה א) מתרגם: חוטרא דלוזא. ויש מפרשים: מקל שקד אחד לעשרים ואחד — אף משבעה עשר בתמוז לתשעה באב כן. "וינאץ השקד" (קהלת יב) מתרגם: שיגדא, "ויגמל שקדים" (במדבר יז) [מתרגם]: וכפית שגדין. עוד אמרינן: "וינאץ השקד" — זה לוז של שדרה, ממנה עתידים מתים להחיות לעתיד לבא. "לוז" תרגום של שקד (ויקרא רבה).

עיונים

פרין ורבין כבני אדם ובתוספתא שנו שהם גם מגדלין, כלומר, מניקים, כבני אדם. ורש"י גרס "מבני אדם". ולפירושו הכוונה ליצורים הקרויים סירנות ("בנות ים"), שחציים אדם וחציים דג, שמתעברות מבני אדם. ויש שהסבירו כי הכוונה כאן ליצור הקרוי בפינו דולפין, שדרך הרביה שלו בהזדווגות כבני אדם, והנקיבה מניקה את ולדותיה (ר' אליהו בחור).

כלאים זה בזה שאסור להרביעם זה בזה (רש"י). וכן אסור להנהיגם יחד (רבינו גרשום).

מותרת באכילה ביום טוב ובמסכת ביצה (ז,א) אמרו כי אין הדברים אמורים אלא בתרנגולת המופרית מזכר. אבל תרנגולת המטילה בלא שהופרתה על ידי זכר — יולדת אף בלילה. וראה ב"אורח ההלכה".

והלא בדק יפה שאלה זו לא מובנת לכאורה, שהרי נאמר שיש לחשוש שמא לא בדק יפה. וראה בגרסות. וגרסת הרא"ש בענין זה היא: והלא בדק! אימר לא בדק יפה יפה. אי נמי, יצתה רובה וחזרה.

כל שתשמישו ועיבורו שוה יולדים ומגדלים זה מזה רש"י פירש "מגדלים" — מניקים. והעירו אחרונים כי להלן (ראה כד,א) מוכח כי חכמים מניחים, בניגוד לאמור כאן, שגם בעלי חיים שעיבורם שונה יונקים זה מזה. ויש שהסביר כי רק לענין לידה צריך את שני התנאים, אבל לענין הנקה — די באחד מהם (מרומי שדה). וראה גם בהגהות רד"ל, שהתקשה בנאמר כאן מצד אחר, והציע לפרש "תשמישו שווה" — לא לדרך התשמיש, אלא לענין זמן התשמיש, ביום או בלילה).

גמל אחור כנגד אחור לפי שהוא צנוע בתשמישו (ענף יוסף, עפ"י בראשית רבה פע"ו). ובמקורות אחרים הוסיפו לכך גם כלב. ובעל ה"בן איש חי" כתב כי בירר בסביבת מגוריו, ואין כן מנהג הגמלים. אלא שיש לומר, כמו בדברים אחרים, שנשתנו טבעי העולם.

תרנגולת לעשרים ואחד יום וכו' ברייתא זו, אף שהיא עוסקת בתקופת העיבור והלידה של בעלי החיים, לא נתבאר בה במפורש איזו תקופה מדוייקת היא באה להגדיר, ואף המפרשים נחלקו בדבר. רש"י פירוש לגבי תרנגול כי הכוונה היא לעשרים ואחד יום מזמן הזיווג ועד שנגמרת הביצה. כפי שלגבי הלוז המקביל לה, פירש כי הכוונה היא לגמר הפרי (וכן פירש רש"י לגבי הכלב כי הכוונה שנגמרת צורת הולד). ואילו רבינו גרשום פירש כי הכוונה היא ללידה, שעשרים ואחד יום לאחר שנגמר אשכול הביצים שבגופה של התרנגולת היא מטילה. ועוד הביא פירוש כי הכוונה היא לעשרים ואחד יום של דגירה, מזמן ההטלה עד לבקיעת האפרוח מן הביצה, כפי שהוא מוכר גם מן המציאות בימינו (וכן הוא בחיבור ארץ ישראלי המכונה "פרק זרעים").

אורח ההלכה

אווז ואווז בר אווז עם אווז הבר — כלאיים זה בזה, שהרי האווז ביציו מבפנים ואווז הבר ביציו מבחוץ, ומכאן שהם שני מינים. כאביי. (רמב"ם ספר זרעים, הלכות כלאים פ"ט ה"ה. שו"ע יו"ד רצז, ז).

ביצה שיצתה רובה וכו' ביצה שיצאה רובה מערב יום טוב, וחזרה ואחר כך נולדה ביום טוב — מותרת באכילה ובטלטול. לפיכך, אפילו בדק בקינה של תרנגולת ערב יום טוב סמוך לחשיכה ולא מצא בה ביצה, ולמחר השכים ומצא בה ביצה — מותרת, שתרנגולת אינה יולדת בלילה, ואנו תולים שמאתמול יצא רובה וחזר. והוא שיש תרנגול זכר במרחק שישים בתים ואין נהר מפסיק ביניהם, שאם לא כן, אפשר שתלד בלילה על ידי שמתחממת מן הקרקע. כרבי יוחנן וכרב מרי בריה דרב כהנא. (שו"ע או"ח תקיג, ו).

וּכְנֶגְדָּהּ בָּאִילָן — לוּז. כֶּלֶב — לַחֲמִשִּׁים יוֹם, וּכְנֶגְדּוֹ בָּאִילָן — תְּאֵינָה. חָתוּל — לַחֲמִשִּׁים וּשְׁנַיִם יוֹם, וּכְנֶגְדּוֹ בָּאִילָן — תּוּת. חֲזִיר — לְשִׁשִּׁים יוֹם, כְּנֶגְדּוֹ בָּאִילָן — תַּפּוּחַ. שׁוּעָל וְכָל מִינֵי שְׁרָצִים — שִׁשָּׁה חֳדָשִׁים, וּכְנֶגְדָּם בָּאִילָן — תְּבוּאָה. בְּהֵמָה דַּקָּה טְהוֹרָה — לַחֲמִשָּׁה חֳדָשִׁים, וּכְנֶגְדָּן בָּאִילָן — גֶּפֶן. בְּהֵמָה גַּסָּה טְמֵאָה — לִשְׁנֵים עָשָׂר חוֹדֶשׁ, וּכְנֶגְדּוֹ בָּאִילָן — דֶּקֶל. טְהוֹרָה — לְתִשְׁעָה חֳדָשִׁים, וּכְנֶגְדָּהּ בָּאִילָן — זַיִת. הַזְּאֵב וְהָאֲרִי וְהַדּוֹב וְהַנָּמֵר וְהַבַּרְדְּלָס וְהַפִּיל וְהַקּוֹף וְהַקִּיפּוֹף — לְשָׁלֹשׁ שָׁנִים, וּכְנֶגְדָּן בָּאִילָן — בְּנוֹת שׁוּחַ. אֶפְעֶה — לְשִׁבְעִים שָׁנָה, וּכְנֶגְדּוֹ בָּאִילָן — חָרוּב. חָרוּב זֶה, מִשְּׁעַת נְטִיעָתוֹ עַד שְׁעַת גְּמַר פֵּירוֹתָיו — שִׁבְעִים שָׁנָה, וִימֵי עִיבּוּרוֹ שָׁלֹשׁ שָׁנִים. נָחָשׁ — לְשֶׁבַע שָׁנִים, וּלְאוֹתוֹ רָשָׁע לֹא מָצִינוּ חָבֵר, וְיֵשׁ אוֹמְרִים: מוּכְסָסִים. מְנָא הָנֵי מִילֵּי? אָמַר רַב יְהוּדָה אָמַר רַב, וּמָטוּ בָּהּ מִשּׁוּם דְּרַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן חֲנַנְיָא, שֶׁנֶּאֱמַר: [ח]"אָרוּר אַתָּה מִכָּל הַבְּהֵמָה וּמִכֹּל חַיַּת הַשָּׂדֶה", אִם מִבְּהֵמָה נִתְקַלְּלָה, מֵחַיָּה לֹא כָּל שֶׁכֵּן? אֶלָּא לוֹמַר לְךָ: כְּשֵׁם שֶׁנִּתְקַלְּלָה הַבְּהֵמָה מֵחַיָּה אֶחָד לְשִׁבְעָה, וּמַאי נִיהוּ? חֲמוֹר מֵחָתוּל — כָּךְ נִתְקַלֵּל הוּא מִבְּהֵמָה אַחַת לְשֶׁבַע, דַּהֲוָה לֵיהּ שַׁב שְׁנֵי. —אֵימָא: כְּשֵׁם שֶׁנִּתְקַלְּלָה חַיָּה מִבְּהֵמָה אַחַת לְשָׁלֹשׁ שָׁנִים, וּמַאי נִיהוּ? אֲרִי מֵחֲמוֹר — כָּךְ נִתְקַלֵּל הוּא מֵחַיָּה אַחַת לְשָׁלֹשׁ שָׁנִים, דַּהֲוָה לֵיהּ תֵּשַׁע שָׁנִים!

לוז — *קורדל"א, שגדילים בו אגוזים קטנים. ומשעת פרחיו עד שעת גמר פריו (שנים) [אחד] ועשרים יום. כלב לחמשים יום — גמרה צורת הולד. וכנגדו באילן תבואה — כמאן דאמר (ברכות מ,א): עץ שאכל אדם הראשון חטה היתה, קרי לתבואה אילן. דקל — גדילין בו תמרים. ברדלס = אפא. קוף = **שיניי"א בלעז. קיפוף — כעין קוף הוא, ויש לה זנב. ובלשון אשכנז ***מרקצ"א. אפעה — מתעבר אחר שבעים שנה שנולד. וימי עיבורו — משעת הפרח עד שעת גמר פירות. מוכססים — מין בנות שוח, ולא בנות שוח ממש. מנא הני מילי — דנחש עיבורו שבע שנים. אם מבהמה נתקלל מחיה לא כל שכן — שפחותה יותר מן חיה, שהרי עז חמשה חדשים וחתול חמשים ושנים [יום]. והא ליכא למימר דהא "מכל חיה" היינו ארי או אפעה, דאם כן ליכתוב "מכל החיה" ולא ליבעי בהמה. אלא להכי כתב תרוייהו לומר לך כו' — והכי משמע: ארור הוא מכל הבהמה כמה שהיא ארורה יותר מן החיה. כשם שהבהמה נתקללה מן החיה על אחת שבע, ומאי ניהו — חמור מחתול, שבשנה יש שבע פעמים חמשים ושנים — כך נתקלל הוא מן הבהמה, כגון מבהמה גסה טמאה, אחד לשבע. דבהמה טמאה גסה שנים עשר חדש, וחשוב שבע פעמים שנים עשר חדש — היינו אחד לשבע, הן שבע שנים.

◆

תוספות

באילן תות — אין ראיה מכאן שמברכין עליהן "בורא פרי העץ". דהכי אמרינן: באילן — דגן, דאתיא כמאן דאמר (ברכות מ,א): עץ שאכל ממנו אדם הראשון חטה היתה. אלמא קרי לתבואה אילן, ולא מברכין בהם "פרי העץ". ומיהו, תותים הגדלים באילן — מברכין "פרי העץ". אבל לא אתותי שדה, דאי שקלת לפירא — לא הדר גווזא ומפיק, ואין מברכין "פרי העץ" אלא כי הדר גווזא ומפיק.

ברדלס — פירש הקונטרס: אפא. ופרק קמא דסנהדרין (טו,ב) פירש הקונטרס: פוטו"ש. וסוף פרק קמא דבבא קמא (טז,א) [אמרינן]: ברדלס [זו] אפא. ואמרינן צבוע זה אפא. ו"גיא הצבועים" (שמואל א יג) מתרגם: מישר אפעיא. מיהו ברדלס דהכא משמעו דהוא כעין פוטו"ש, ויולד לשלש שנים, מדשינה אפעה לשבעים שנה. ושני מיני ברדלס הן.

הקוף והקיפוף — מין חיה הוא, מדחשיב להו בהדי פיל, ואמר פרק "הרואה" (ברכות נז,ב): כל מיני חיות יפין לחלום חוץ מן הפיל והקיפוף. ופרק "המפלת" (נדה כג,א) אמרינן: לישנא אחרינא, רבי מאיר אומר: הואיל ועיניהם הולכים לפניהם כשל אדם. והוא "כוס וינשוף" (ויקרא יא) מתרגם: קריא וקפופא. ויש קפוף אחר מין עוף, פרק "אלו טריפות" (חולין סג,א) אמר: תנשמת באות שבעופות, ואמר: באות שבעופות — קפוף. ויש גרס "קיפוד" בדל"ת, על דרך "וירשוה קאת וקיפוד" (ישעיה לד). ואי גרס "קיפוף", ותרי גווני קיפוף יש בעופות, אם כן כי מפרש באות שבעופות קפוף — והיכי ידענא בהו אי איירי בינשוף או בתנשמת?

בנות שוח — על משנה דשביעית שלהן בשניה (שביעית פרק ה משנה א) פירש בירושלמי: בכל שנה חונטין בה פירות, ופירות שחונטין בשנה אחת אין נגמרין עד שלש שנים. ולא כפירוש רבינו חננאל, שפירש גבי תלתין אילנות לא מפקין בכל שתא אלא עשרים מנייהו [בבא בתרא לז,א] — כגון בנות שוח לשלש שנים. ופרק קמא דעבודה זרה (יד,א) גרס: מוכססים בנות שוח מין אחד, וכן שמו. וקשה, במסכת דמאי (פרק א משנה א) תנן: הקלין שבדמאי לא נחשדו עמי הארץ עליהן, משמע דלאו פירי חשוב נינהו. ופרק קמא דמסכת עבודה זרה (יד,א) מפרש: תאיני חיורתא. ופרק שלישי דנדרים (כז,א): בנות שבע ותאנים לבנים שני מינין. דאמר: אילו הייתי יודע שבנות שבע בתוך כלכלה הייתי אומר "תאנים לבנות ושחורות אסורות, בנות שבע מותרות"! ונראה: בנות שוח ושבע מיני תאנים הן, אלא שבנות שוח רעות כדמשמע במתניתין ד"הקלין שבדמאי" ובההיא דשביעית, כסבור שאין שביעית נוהג בהן. ובנות שבע יפות, כדמשמע בשביעית (פרק ה) ובנדרים (כז,א), ומסתמא אדם מן היפות אכל. ונקראו "שבע" מן שבעת ימי אבלות, ו"שוח" — שגרמו שוחה, ותולין הקלקלה במקולקל.

ומאי נינהו חמור מחתול — דחתול לחמשים ושנים יום. ותימה: למאן דאמר כלב מין חיה, כדאיתא במסכת ביצה (כה,ב): שלשה עַזין הן, כלב [בחיות] — לנקוט חמור מכלב, דמקולקל טפי, שהכלב לחמשים יום! יש לומר: מנין זה מכוון טפי דהוי שנים.

וכנגדה באילן — **לוז**, כלומר, שקד, שמבשיל עשרים ואחד יום מזמן הנצת הפרח. **כלב** מוליד **לחמשים יום, וכנגדו באילן** — **תאינה. חתול** — **לחמשים ושנים יום, וכנגדו באילן** — **תות. חזיר** — **לששים יום, כנגדו באילן** — **תפוח. שועל וכל מיני שרצים** — **ששה חדשים. וכנגדם באילן** — **תבואה. בהמה דקה טהורה**, רחל ועז — יולדת **לחמשה חדשים, וכנגדן באילן** — **גפן. בהמה גסה טמאה**, כגון הגמל והחמור — מולידה **לשנים עשר חודש, וכנגדו באילן** — **דקל.** בהמה גסה **טהורה**, כגון פרה — **לתשעה חדשים, וכנגדה באילן** — **זית. הזאב והארי והדוב והנמר והברדלס והפיל והקוף והקיפוף** — **לשלש שנים, וכנגדן באילן** — **בנות שוח. אפעה** מוליד **לשבעים שנה, וכנגדו באילן** — **חרוב. חרוב זה, משעת נטיעתו עד שעת גמר פירותיו** — **שבעים שנה, וימי עיבורו שלש שנים. נחש** נולד **לשבע שנים, ולאותו רשע**, הנחש — **לא מצינו חבר** כנגדו במיני האילן. **ויש אומרים:** מצאנו לו — **מוכססים**, שהם גם כן נגמרים לשבע שנים. ושואלים: **מנא הני מילי** [מנין הדברים הללו], שזמן עיבורו של נחש שבע שנים? **אמר רב יהודה אמר רב, ומטו בה** [ויש מגיעים בה] בשמועה זו, לאומרה **משום** (משמו של) **ר' יהושע בן חנניא, שנאמר: "ארור אתה מכל הבהמה ומכל חית השדה"** (בראשית ג, יד), שזמן עיבורו יהא ארוך משל כולם. ויש לשאול: ומדוע להזכיר את חיית השדה? **אם מבהמה נתקלל(ה), מחיה לא כל שכן?** שהרי ימי העיבור הקצרים ביותר של מין הבהמה (עז — חמישה חדשים) ארוכים משל ימי העיבור הקצרים ביותר של מין החיה (חתול — חמישים ושנים יום)! **אלא** דבר זה בא הכתוב **לומר לך: כשם** (באותו שיעור) **שנתקללה הבהמה** יותר **מחיה**, והוא **אחד לשבעה, ומאי ניהו** [ומה הוא]? **חמור מחתול**, שימי עיבורו של חמור, שנים עשר חודש (כשאר בהמה גסה טמאה) וימי עיבורו של חתול, חמישים ושנים יום — **כך נתקלל הוא**, הנחש, **מהבהמה** כלומר, מן החמור, **אחת לשבע, דהוה ליה שב שני** [שהוא לו שבע שנים]. ומקשים, **אימא** [אמור] ופרש באופן אחר: **כשם שנתקללה חיה מבהמה**, שנה **אחת** לעומת **שלש שנים, ומאי ניהו** [ומי הוא]? **ארי מחמור**, שימי עיבורו של חמור שנים עשר חודש, ושל אריה שלוש שנים — **כך נתקלל הוא**, הנחש, **מחיה**, כלומר, מארי, **אחת לשלש שנים, דהוה ליה** [שהוא לו] **תשע שנים!**

עיונים

וכנגדה באילן לוז רש"י פירש כי הוא מין אגוז קטן. אבל בתוס' מביאים פירוש אחר, כי הכוונה היא לשקד, וכפי שאכן מוכח ממקורות שונים בדברי חז"ל (ראה לדוגמה ירושלמי תענית פ"ד ה"ה).

וכנגדם באילן תבואה כלומר, חיטה ושעורה. וכתב רש"י ורבינו גרשום כי ברייתא זו המכנה חיטה כ"אילן", היא כדעת הסבור שעץ הדעת חיטה היה (ברכות מ,א).

והקיפוף רש"י מסביר: מין קוף בעל זנב. ובתוס' ציינו למקורות מהם עולה כי יש קיפוף שהוא מין עוף. ויש גרסות: "והקיפוד".

בנות שוח במקום אחר (ברכות מ,ב ועוד. ראה בתוס') פירש ר' יוחנן כי הכוונה היא לתאנים לבנות. וראה בתוס' באריכות.

אפעה ראה בתוס' שפירשו, עפ"י פירוש רב יוסף ל"אפא" (ב"ק טז,א) ותרגום הנביאים, כי הכוונה היא לצבוע. ובדברי חכמים במקומות אחרים מבואר (כפי הנראה בכתובים, ראה איוב כ, טז) כי מדובר בסוג מיוחד של נחש, עכס, בעל כוחות מיוחדים (ראה מכילתא שמות טו, כב), ואין בעולם כי אם שניים, זכר ונקבה (ראה רש"י ישעיה ל, ו).

וימי עיבורו שלש שנים רבינו גרשום מסביר: זמן הנצתו של החרוב, שלש שנים אחרונות של שבעים שנים שמזמן נטיעתו. אבל הרא"ש (בתוספותיו. וכן בתוספות חיצוניות) תמה מה מקום למונח "עיבורו" לגבי חרוב. והציע כי הכוונה היא לאפעה, שכשהוא בן שבעים שנה, הריהו מתעבר ויולד לשלוש שנים.

מוכססים רש"י פירש כי הוא מין בנות שוח, כלומר סוג של תאנים. והסביר המהרש"א כי מה שנאמר כאן שעץ זה הוא "חבירו" של נחש, הרי זה לפי השיטה שעץ הדעת שאכל ממנו אדם בעצת הנחש היה תאנה (ועל שום כך קרוי עץ זה "בנות שוח", כפי שהביאו תוס' מן המדרש, שגרם לאדם לשוח). ורש"י דקדק כי מוכססים אינם בנות שוח ממש, שהרי כפי שנאמר קודם לכן, בנות שוח עושות לשלש שנים ולא לשבע. אבל בתוס' (בש"מ) הציעו לפרש כי מדובר באותו אילן. ומה שנאמר כאן שבע שנים, כוונתו היא לשבע שנים מזמן הנטיעה, ושלוש שנים הן מזמן החנטה.

אחד לשבעה חמור מחתול שחמשים ושנים כפול שבע הם שלש מאות ששים וארבעה ימים, יום אחד פחות משנת חמה, שאורכה שלש מאות ששים וחמישה ימים (שנים עשר חודש בעלי אורך ממוצע של כשלושים יום).

מסורת הש"ס

ח. ראה ב"ר שם. מדרש אגדה פ"ז ב. ילקו"ש תורה ל. שם לא.

◆

גרסות

כלב לחמשים יום יש בכתי': **לחמשים ושנים יום** וראה להלן.

חתול לחמשים ושנים בש"מ מביא גרסה: **חתול לחמשים יום וכלב לחמשים ושנים יום.**

טמאה לשנים עשר חודש וכנגדו באילן דקל טהורה לתשעה חדשים וכנגדה באילן זית בכתי"מ ועוד: **טהורה לתשעה חדשים וכנגדו באילן זית בהמה גסה טמאה לשנים עשר חודש וכנגדה באילן דקל** ובש"מ: **טמאה לשנים עשר חודש וכנגדו באילן זית טהורה לתשעה חדשים וכנגדה באילן דקל.**

והקיפוף בכתי"מ: **והקיפוד.**

עד שעת גמר בכתי"מ: **ועד גמר.**

מוכססים בכתי"מ: **מוכסכין בנות שוח** ובש"מ: **מוכססין ובנות שוח** ויש: **מוכססין ובנות שבע.**

שנאמר ברוב כתה"י מלה זו חסרה ובכתי"מ: **אמר קרא.**

אם מבהמה נתקללה בכתי"מ ועוד: **אם מבהמה נתקלל.**

מבהמה אחת לשלש שנים בכתי"מ: **אחד לשלש** ובב"ח: **אחת לשלש.**

◆

העולם

זמני העיבור וההולדה

הזמנים המוזכרים כאן לגבי הצמחים מתייחסים לתקופות שונות. חלקם מתייחסים לתקופה שמן הפריחה — ההנצה (כאשר הפרח נפתח) ועד ההבשלה של הפרי — כך המועדים של השקד (הלוז) והזית, וחלקם לתקופה שמן החנטה (הופעת תחילת הפרי) עד ההבשלה שלו — כך כנראה בתאנים. סוף התקופה יכול להיות הבשלה של הבכורות, או רק כאשר רוב הפירות נגמרים. ובכל פרי יש זנים שונים, ולכן משך הזמן שמדובר בו עשוי להשתנות.

זמני העיבור של בעלי החיים יש מהם המתאימים למה שמוכר לנו היום (כגון 5 חודשים לבהמה דקה) ויש שאינם מתאימים (כגון החזיר והארי והדוב), אם מפני שמדובר במינים אחרים או מפני השתנות הטבעים. גם כאן התקופה עשויה להיות ההיריון כולו, או רק שלב שבו נגמרה צורת הולד (ראה בעיונים).

ברדלס

כפי הנראה מכונים בגמרא שלושה בעלי חיים מנומרים בשם ברדלס: הנמר או הפנתר, הצבוע, וכן בעל חיים נוסף שדומה לחולדה ועורו מנומר בחברבורות שחורות, הידוע בשמו המדעי Genetta Terrasanctae. לא ברור איזה מהם הוא המוזכר כאן.

אפעה

האפעה, המוזכר כבר במקרא, הוא נחש — Echis colorata, המסוכן ביותר מבין הנחשים הארסיים המצויים בארץ. הוא אינו מצוי במקומות יישוב אלא באזורי המדבר, ובספרות חז"ל הוא מתואר כבעל תכונות על־טבעיות (ראה בעיונים).

*קורדל"א צ"ל: קולדר"א, מן הצרפתית העתיקה coldre — עץ אלסר.

**שיניי"א מן הצרפתית העתיקה sinje (singe) — קוף.

***מרקצ"א צ"ל: מירקצ"א, מן הגרמנית העתיקה merkaze — קוף בעל זנב.

שפע למד את עמי
info@hashefa.com © כל הזכויות שמורות. להסדרת אישור שימוש בתכנים נא לפנות לדוא"ל www.hashefa.co.il

—מִי כְּתִיב "מִכָּל הַחַיָּה וּמִכָּל הַבְּהֵמָה"? "מִכָּל הַבְּהֵמָה וּמִכָּל הַחַיָּה" כְּתִיב, אָרוּר הוּא מִבְּהֵמָה שֶׁנִּתְקַלְּלָה מֵחַיָּה. —וְאֵימָא: כְּשֵׁם שֶׁנִּתְקַלְּלָה בְּהֵמָה מֵחַיָּה אֶחָד לְשָׁלֹשׁ, וּמַאי נִיהוּ — עֵז מֵחָתוּל, כָּךְ נִתְקַלֵּל הוּא מִבְּהֵמָה אֶחָד לְשָׁלֹשׁ, דַּהֲוָה לֵיהּ חֲמֵיסַר יַרְחֵי! —אִיבָּעֵית אֵימָא: "מִכָּל הַבְּהֵמָה" כְּתִיב. אִי בָּעֵית אֵימָא: קְלָלָה הוּא, קְלָלָה שָׁדֵי עִילָּוֵיהּ.

א [א]אֲמַר לֵיהּ קֵיסָר לְרַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן חֲנַנְיָה: נָחָשׁ לְכַמָּה מִיעַבַּר וּמוֹלִיד? אֲמַר לֵיהּ: לְשַׁב שְׁנֵי. —וְהָא סָבֵי דְּבֵי אַתּוּנָא אַרְבְּעִינְהוּ, וְאוֹלִיד לִתְלַת? —הָנְהוּ מִיעַבְּרִי הָווּ מֵעִיקָּרָא אַרְבַּע. —וְהָא קָמְשַׁמְּשִׁי שָׁמוּשֵׁי! —אִינְהוּ נַמִי מְשַׁמְּשִׁי כְּאָדָם. —וְהָא חַכִּימֵי אִינְהוּ? —אֲנַן חַכִּימִינַן מִינַּיְיהוּ. —אִי חֲכִימַת — זִיל זָכִינְהוּ, וְאַיְתִינְהוּ לִי! אֲמַר לֵיהּ: כַּמָּה הָווּ? —שִׁיתִּין גַּבְרֵי. אֲמַר לֵיהּ: עֲבֵיד לִי סְפִינְתָּא דְּאִית בָּהּ שִׁיתִּין בָּתֵּי, וְכָל בֵּיתָא אִית בָּהּ שִׁיתִּין בִּיסְתַּרְקֵי. עֲבַד לֵיהּ. כִּי מְטָא לְהָתָם לְבֵי טַבָּחָא, אַשְׁכְּחֵיהּ לְהַהוּא גַּבְרָא דְּקָא פָּשֵׁיט חֵיוָתָא. אֲמַר לֵיהּ: רֵישָׁךְ לְזַבּוּנֵי? אֲמַר לֵיהּ: אִין. אֲמַר לֵיהּ: בְּכַמָּה? אֲמַר לֵיהּ: בְּפַלְגָּא דְּזוּזָא. יְהַב לֵיהּ. לְסוֹף אֲמַר לֵיהּ: אֲנָא רֵישָׁא דְּחֵיוָתָא אֲמַרִי לָךְ? אֲמַר לֵיהּ: אִי בָּעֵית דְּאַשְׁבְּקָךְ, סְגֵי אַחֲוֵי לִי פִּיתְחָא דְּבֵי אַתּוּנָא! אֲמַר לֵיהּ: מִסְתְּפֵינָא, דְּכָל דְּמַחֲוֵי קָטְלִי לֵיהּ. אֲמַר לֵיהּ: דְּרֵי כְּרִיכָא דְּקַנְיָא, וְכִי מָטֵית לְהָתָם זָקְפָהּ כְּמַאן דְּקָא מִתְפַּח. אַשְׁכַּח דַּרְבְנָאֵי מִגַּוַּאי וְדַרְבְנָאֵי מִבָּרַאי, דְּאִי חָזוּ כַּרְעָא דְּעָיְילָא — קָטְלִי לְהוּ לְבָרָאֵי, וּדְנָפְקָא — קָטְלִי לְהוּ לְגַוָּאֵי. אַפְּכָה לְסַנְדְּלֵיהּ — קָטְלִי לְהוּ לְגַוָּאֵי, אַפְּכָה לְסַנְדְּלֵיהּ — קָטְלִי לְהוּ לְכוּלְּהוּ. אַשְׁכַּח יָנוּקֵי מִלְּעֵיל, סָבֵי מִלְּתַחַת. אֲמַר: אִי יָהֵיבְנָא שְׁלָמָא לְהָנֵי — קָטְלִי לִי הָנֵי, סָבְרִי: אֲנַן עֲדִיפִינַן, דַּאֲנַן קַשִּׁינַן טְפֵי וְאִינְהוּ דַּרְדְּקֵי. אֲמַר: שְׁלָמָא לְכוּ! אֲמַרוּ לֵיהּ: מַאי עֲבִידְתֵּיךְ? אֲמַר לְהוּ: אֲנָא חֲכִימָא דִּיהוּדָאֵי אֲנָא, בָּעֵינָא לְמִיגְמַר חָכְמְתָא מִינַּיְיכוּ. —אִי הָכִי, נִיבָּעֵי לָךְ! אֲמַר לְהוּ: לְחַיֵּי! אִי זְכִיתוּ — כָּל דְּבָעֵיתוּ עֲבִידוּ בִּי, וְאִי זָכֵינָא בְּכוּ — אִיכְלוּ גַּבַּאי בִּסְפִינְתָּא.

מי כתיב מכל החיה ומכל הבהמה — דנידרוש: מכל החיה שנתקללה יותר מבהמה. [מכל הבהמה כתיב — משמע: מבהמה המקוללת יותר — כך נתקלל. ואין לך מקוללת בבהמה גסה יותר מחמור]. כך נתקלל הוא מבהמה אחד לשלש — כגון בהמה דקה טהורה דעיבורה לחמשה חדשים, ובתלתא זימני (תלתא) הוי חמשה עשר. אי בעית אימא מכל הבהמה — דמשמע: מכל הבהמה המקוללת יותר. ואיבעית אימא — לשם קללה נאמר, הלכך קללה חמורה שתוכל לדרוש מן הפסוק שדי עילויה. והכי נמי איכא לאקשויי: ואימא כשם שנתקללה בהמה מחיה אחד לשנים, ומאי ניהו — חמור משועל, כך נתקלל הוא מחמור אחד לשנים, דהוו להו שתי שנים. אלא איכא לתרוצי: קללה שדי עילויה. ועוד, "מכל הבהמה ומכל החיה" כתיב, דמשמע דמשום בהמה שיתירה קללתה על שום חיה, ומאינו חמור מקולל מחתול אחד לשבע. לכמה מיעבר ומוליד — כמה שוהה עיבורו במעיו. דבי אתונא — מקום. והא משמשי שמושי — ואי הוו מעברי לא הוו משמשי. שדרך חיה ובהמה, מאחר שנתעברה אינה מקבלת זכר. והא חכימי — הנהו סבי, וירדו לסוף המעשה. זיל זכינהו — נַצְּחֵם. ביסתרקי = כסאות. כי מטא להתם — לנכך שלהם. עביד חיותא — מחתך בהמה. ואנא רישא דחיותא אמרי לך — בתמיה. סגי — צעוד ולך לפני. דרי כריכא דקני — טול חבילה של קנים, וכי מטית התם נגד הפתח — זקוף החבילה לארץ. כמאן דמיתפח — כאדם העומד לפוש. אזל — רבי יהושע. אשכח דרבנאי — אורדים. מבראי — שלא יצא אחד מן הזקנים לחוץ. מגוואי — שלא יניחו אדם ליכנס. וכי חזו הנך סבי כרעא דעיילא קטלי להו [לבראי]. שהיתה אסקופת החדר עבה, ושופכין סודין או עפר עליה וניכרות בה פסיעות האדם, וכי חזו כרעא דעיילא — קטלי לשומרי [בראי] כי הניחו לבא, וכי חזו כרעא דנפקא — קטלי להו [לגוואי] שהניחוהו לצאת. והשומרים לא היו הורגים שום אדם אלא אם כן נכנס כולו לפנים על כרחן, או אחד יוצא כולו לחוץ. אפכיה — רבי יהושע לסנדליה, ועמד על האיסקופה, ונראית פסיעה אחת נכנסת ופסיעה אחת יוצאה. ודחפוהו השומרים ויצא. וכשבאו הזקנים ראו כן, ודימו ששני בני אדם הן, אחד נכנס ואחד יוצא, וקטלינהו לכולהו שומרים. ואחר כך נכנס רבי יהושע. ינוקי מלעיל — בעלייה. ולהרע נתכוונו, שהנותן שלום לעליונים תחלה — הורגים אותו התחתונים, ואומרים: אנו הזקנים, ולנו היה לך ליתן שלום תחילה. והנותן שלום לזקנים — הורגין אותו הבחורים, ואומרים: הלא אנו חשובים מהם, שאנחנו למעלה והם למטה. מאי עבידתיך — מאי בעית הכא. אי הכי — דחכימא את, ניבעי אנן מינך. אי זכיתו בי — אם תנצחוני.

◆

תוספות

אחד לשלש ומאי נינהו עז מחתול — הכא ניחא טפי למנקט עז מכלב למאן דאמר

ודוחים: **מי כתיב** [האם נאמר] "ארור אתה מכל החיה ומכל הבהמה"? "מכל הבהמה ומכל החיה" **כתיב** [נאמר], כלומר, **ארור הוא מבהמה שנתקללה מחיה.** ומקשים עוד, ומדוע לפרש שנתקלל מחמור, כשם שנתקלל החמור מחתול? **ואימא** [ואמור] כך: **כשם שנתקללה בהמה מחיה אחד לשלש, ומאי ניהו** [ומה הוא]? **עז מחתול,** שחתול מוליד לחמישים ושנים יום, ועז לחמישה חדשים — **כך נתקלל הוא,** הנחש, **מבהמה** זו, כלומר, מעז, **אחד לשלש, דהוה ליה חמיסר ירחי** [שהריהם חמישה עשר חדשים]! ומשיבים: **איבעית אימא** [אם תרצה אמור]: "ארור אתה מכל הבהמה" **כתיב** [נאמר], וגם מזו המקוללת ביותר. **אי בעית אימא** [אם תרצה אמור]: הלוא **קללה הוא** שנתקלל הנחש בפסוק זה, ואם כן כל קללה שאתה יכול למצוא בכתוב זה **שדי עילויה** [הטֵל עליו].

א ובענין זמן עיבורו של הנחש, מסופר: **אמר ליה** [לו] **קיסר לרבי יהושע בן חנניה: נחש לכמה מיעבר** [מתעבר] **ומוליד? אמר ליה** [לו]: **לשב שני** [לשבע שנים]. אמר לו: **והא סבי דבי אתונא ארבעינהו, ואוליד לתלת** [והרי הזקנים, החכמים של בית חכמי אתונה הרביעו אותם, והולידו לשלוש שנים]? השיב לו: **הנהו מיעברי הוו מעיקרא** [אלו מעוברים היו מתחילה] כבר **ארבע** שנים. שאלו הקיסר: **והא קמשמשי שמושי** [והרי היו משמשים, מזדווגים], ובעל חיים אינו משמש אלא כדי להוליד, ולא כשהוא מעובר! ענה לו: **אינהו נמי משמשי** [הם, הנחשים, גם כן משמשים] **כאדם,** ולא להולדה דווקא. אמר לו: כיצד יכול אתה לחלוק על זקני אתונה? **והא חכימי אינהו** [והרי חכמים הם]! אמר לו ר' יהושע: **אנן חכימינן מינייהו** [אנו חכמים יותר מהם]. אמר לו: **אי חכימת, זיל זכינהו ואיתינהו לי** [אם חכם אתה מהם, לך נצח אותם והבא אותם אלי]! **אמר ליה** [לו] ר' יהושע: **כמה הוו** [הם]? אמר לו: **שיתין גברי** [שישים איש]. **אמר ליה** [לו]: **עביד לי ספינתא דאית בה שיתין בתי** [עשה לי ספינה שיש בה שישים בתים, חדרים], **וכל ביתא אית בה שיתין ביסתרקי** [וכל בית יש בו שישים מצעות]. **עבד ליה** [עשה לו] הקיסר כן. הפליג ר' יהושע עם הספינה לאתונה. **כי מטא להתם לבי טבחא** [כאשר הגיע לשם, לבית הטבח, הקצב], **אשכחיה להווא גברא דקא פשיט חיותא** [מצאו לאותו אדם, את הקצב, שהיה פושט עור בהמה], **אמר ליה** [לו]: **רישך לזבוני** [ראשך למכירה]? **אמר ליה** [לו]: **אין** [כן]. **אמר ליה** [לו] ר' יהושע: **בכמה? אמר ליה** [לו]: **בפלגא דזוזא** [בחצי זוז]. **יהב ליה** [נתן לו]. **לסוף,** לאחר ששילם לו, **אמר ליה** [לו] ר' יהושע: **אנא רישא דחיותא אמרי לך** [אני את ראש הבהמה אמרתי לך]? על ראשך שלך דיברתי, וצריך אתה לעמוד בדיבורך. **אמר ליה** [לו] ר' יהושע: **אי בעית דאישבקך, סגי אחוי לי פיתחא דבי אתונא** [אם אתה רוצה שאניח לך, לך והראה לי את הפתח של בית חכמי אתונה]! **אמר ליה** [לו]: **מסתפינא, דכל דמחוי קטלי ליה** [מתיירא אני, לפי שכל שמראה את מקומם הורגים הם אותו]. **אמר ליה** [לו]: **דרי כריכא דקניא** [קח חבילת קנים], **וכי מטית להתם זקפה כמאן דקא מתפח** [וכאשר תגיע לשם זקוף, העמד אותה כמי שנח]. עשה כן, וכך הגיע ר' יהושע אל המקום. **אשכח דרבנאי מגואי ודרבנאי מבראי** [מצא שומרים מבחוץ ושומרים מבפנים], לשמור שלא ייכנס לשם אדם ולא יצא משם אדם. ופיזרו הממונים חול בכניסה, כדי לגלות עקבות נכנסים ויוצאים, **דאי חזו כרעא דעיילא קטלי להו לבראי** [שאם היו הממונים רואים עקבות רגל שנכנסת — הורגים את השוטרים שבחוץ], על שנתנו לאדם להיכנס, **ודנפקא קטלי להו לגואי** [וכשרואים רגל שיוצאת הורגים את השומרים שבפנים], על שנתנו לאדם לצאת משם. **אפכה לסנדליה** [הפך את סנדלו] ודרך על החול כאילו יצא מן המקום, והתחמק. וכשראו הממונים את העקבות **קטלי להו לגואי** [הרגו את הפנימים], לאחר מכן שוב **אפכה לסנדליה** [הפך את סנדלו] חזרה והשאיר עקבות של כניסה, וכך **קטלי להו לכולהו** [הרגו את כולם], גם את החיצונים. בין כך ובין כך הצליח ר' יהושע להיכנס פנימה. **אשכח ינוקי מלעיל סבי מלתחת** [מצא את הצעירים יושבים מלמעלה במקום המכובד יותר, ואת הזקנים מלמטה], **אמר** לעצמו: צריך אני להקדים שלום ליושבים למעלה מן האחרים, והם הצעירים. ואולם **אי יהיבנא שלמא להני קטלי לי הני** [אם אתן תחילה שלום לאלה, הצעירים, יהרגו אותי אלה, הזקנים], **סברי** [כסבורים הם] **אנן עדיפינן דאנן קשינן טפי ואינהו דרדקי** [אנו עדיפים, שאנו זקנים יותר והם צעירים]. **אמר: שלמא לכו** [שלום לכם]! ולא פנה לקבוצה מסויימת. **אמרו ליה** [לו]: **מאי עבידתיך** [מה מעשיך כאן]? **אמר להו** [להם]: **אנא חכימא דיהודאי אנא** [אני חכם היהודים אני], **בעינא למיגמר חכמתא מינייכו** [רוצה אני ללמוד חכמה מכם]. אמרו לו: **אי הכי, ניבעי לך** [אם כך, נשאל אותך שאלות], ונראה אם ראוי אתה לכך. **אמר להו** [להם]: **לחיי** [בסדר], **אי זכיתו** [אם תנצחו] — **כל דבעיתו עבידו בי** [כל שתרצו עשו בי], **ואי זכינא בכו** [ואם אני אנצח אתכם] — **איכלו גבאי בספינתא** [איכלו בספינה שלי].

מסורת הש"ס

א. עיין ב"ר פ"כ ד.

◆

גרסות

תלתו ארבע בכתי"מ ועוד: **תלת שניו ארבע שני** וכן הגיהו בדפוסים עפ"י צ"ק.

אי חכימת בכתי"מ: **אי חכימיתו.**

לבי טבחא בכת"י ובש"מ: **על לבי טבחא** וכן הגיהו בדפוסים עפ"י צ"ק.

פשיט בב"ח ובש"מ: **עביד.**

יהב ליה בכתי"מ: **אמר ליה הב לי.**

לסוף אמר ליה בכתי"מ וכעין זה בע"י בש"מ ועוד: **לסוף אמר ליה קום סב הדין רישא, אמר ליה רישך, אמר ליה ואנא רישא דחיותא קאמינא, אנא רישך אמרי לך אמר ליה.**

דכל דמחוי בע"י: **דכל דמחוי להו** ובכתי"מ: **דכל דחזי.**

דרבנאי בכתי"מ: **ארבנאי.**

אפכה לסנדליה קטלי להו לגואי אפכה לסנדליה קטלי להו לכולהו אשכח בכת"י: **אפכיה לסנדליה קטלינהו לכולהו.**

דאנן קשינן טפי ואינהו דרדקי אמר שלמא לכו אמרו בכתי"מ: **דאנן קשישי ואינהו דרדקי יהב שלמא לכולהו ואמרו** ויש בכת"י וכעין זה בע"י ובש"מ: **אנן קשישנן מיניהו ואי יהיבינהו שלמה לתתאי עילאי קטלי לי אמרי אנן עדיפינן מיניהו דעילאי יתבינן.**

אמר שלמא לכו בכתי"מ: **יהיב שלמא לכולהו** ויש בכת"י: **אמר להו שלמא לכולהו** ובש"מ: **אמר להו שלמא לכולהו חכימאי.**

אנא חכימא בכתי"מ ועוד: **חכימא** וכן הגיהו בדפוסים עפ"י צ"ק.

ניבעי לך בע"י: **ניבעי מינך מילתא.**

אכלו גבאי בע"י: **אכלו נהמא גבאי.**

◆

לשון

ביסתרקי

מקור המילה הוא כנראה מן הפרסית bistar שמקורה בפרסית הבינונית vistarg ומשמעה — חפץ שטוח ופרוש, שטיח, המשמש בתור מצע לישיבה או לשכיבה.

◆

אישים

ר' יהושע בן חנניה

ר' יהושע בן חנניה היה מראשי חכמי הדור שלאחר חורבן הבית, ומילא תפקיד חשוב בהנהגת העם. הוא היה מפורסם בישראל ובאומות לא רק כחכם מופלג בדיני התורה אלא גם כמלומד בחכמות ובמדעי הטבע השונים למן האסטרונומיה ועד לזואולוגיה. פעמים רבות נזדמן לרומא במסגרת הנסיעות של מנהיגי העם לשם, והיו לו מפגשים גם עם הקיסר. במפגשים אלה עלו גם נושאים שברומו של עולם, כגון בתחומי החכמה והמדעים.

◆

החיים

קיסר

ראה עמ' 56.

סבי דבי אתונא

היוונים היו מפורסמים בעולם העתיק כחכמים גדולים, ובתוכם נחשבו אנשי אתונה ראשונים לחכמה.

אתונה ירדה מגדולתה כמרכז כוח פוליטי כבר באמצע ימי הבית השני, עם עלייתו של אלכסנדר מוקדון, וכך גם היה בתקופה הרומאית. אבל היא עדיין נחשבה כמרכז התרבות החשוב ביותר ביוון, ורומאים רבים ביקרו בה על מנת ללמוד חכמה מפי חכמיה. אדריאנוס קיסר, שהוא כנראה הקיסר המוזכר כאן, העריץ את תרבות יוון, והוא שיקם את העיר, הקים בה מבנים מפוארים ושאף לעשותה מרכז תרבותי עבור כלל האימפריה.

עיונים

אנן חכימן מינייהו המפרשים עסקו רבות בשאלה מה מקום להאריך בפרטי דברים אלו, שנראים כדברים של מה בכך, וביחוד בדברי החידה וההיתול שבהם. ויש שכתב כי אכן לא הוצרכו הדברים כשלעצמם, אלא כדי להראות את יתרון חכמתם של חכמי התורה על חכמי אומות העולם (עיון יעקב). אך מפרשים רבים האריכו להסביר כי מה שנראה כדברי היתול והבאי אינו אלא שפת רמזים, המכוונת לדיון בשאלות עמוקות, או במחלוקות הבסיסיות והעקרוניות שבין השקפת העולם של חכמי האומות לעומת זו של תורת ישראל, הן בצדדים של בחירת עם ישראל וגורלו עד ימות המשיח (ראה מהרש"א), הן בעימות שבין תפיסת העולם החומרנית, לעומת השקפת התורה המצביעה על ערכה של הנפש, על הישארותה, ועל עולם הבא (ראה מהר"ל, עץ יוסף). ויש מן המפרשים שהציעו כי לא רק החידות, אלא גם פרטי המעשה המסופר כאן, כיצד הצליח ר' יהושע לחדור למקומם של אותם חכמים, לנצחם ולהכניסם לספינתו, אינם אלא משל לענייני חכמה (ראה "חדושי גאונים" בעין יעקב בשם ר' יוסף שאול נתנזון. וכן פירש המהר"ל בכמה עניינים. וראה בכיוון אחר לגמרי ב"ליקוטי מוהר"ן").

אפכה לסנדליה וכו' וכו' אפכה לסנדליה פרטיו המעשיים של ענין זה לא נתבארו בגמרא בשלימות. ומדברי רש"י ורבינו גרשום, כמו ברוב נוסחאות התלמוד, משמע כי ר' יהושע הפך את אחד מסנדליו רק פעם אחת (ולא פעמיים), וכך נעמד על הסף, כשרגליו מראות עקב אחד של אדם הנכנס פנימה, ועקב אחד של אדם היוצא החוצה. ולאחר מכן התחמק וחיכה עד שהרגו את כל השומרים. ולפי רבינו גרשום הצליח ר' יהושע להגיע אל אזור הכניסה כאשר נרדמו השומרים, וכן לחמוק משם. ויש שפירש כי ר' יהושע ניצל "שטח מת", שעין הצופים לא שלטה שם (בן יהוידע). אבל רש"י מסביר כי ההוראה שניתנה לשומרים שלא להרוג את הנכנס עד שיעבור את המפתן פנימה, ולפיכך היתה לו אפשרות להגיע עד המפתן עצמו, ולדרוך עליו, קודם שדחפוהו משם (וגרסתו של רש"י הפוכה משלנו, שהשומרים הפנימיים היו נהרגים אם היו מתגלים עקבות כניסה, והחיצונים היו נהרגים אם היתה מתגלים עקבות יציאה. חק נתן ורש"ש, שלא כהגהות בעל צאן קדשים ברש"י).

קטלי להו לכולהו המהר"ל הסביר כי הריגת השומרים, כמו שאר ענייני ההריגה שהוזכרו כאן, עניינה מופשט. לפי הסברו, ההסתגרות של חכמי אתונה, ובכלל העמדת השומרים, משמעה הפרדה וניתוק בין העולם השכלי לבין המציאות החומרית שבחוץ. ומעשיו של ר' יהושע, ובכללם "הריגת" השומרים, משמעם ביטולה של תפיסה זאת, והעמדת תפיסת התורה, לפיה אסור להפריד בין העולמות. וכך הוא מפרש גם את משמעות הפיכת הסנדל, במובן של מעבר דו סטרי שבין העולמות.

אשכח ינוקי מלעיל וכו' רש"י וכן רבינו גרשום פירשו כי מדובר היה במלכודת מכוונת של חכמי אתונה, כדי להכשיל ולהרוג את מי שיבוא אליהם. ויש שפירש כי מדובר היה בתפיסה עקרונית של חכמי אתונה, שהצעירים עולים בכל דבר על הזקנים, וגם לענין חכמתם. ור' יהושע רמז להם כי רק עם השלום וההערכה ההדדית יוכלו להגיע למסקנות הנכונות (ר' יוסף שאול נתנזון).

שפע
למד את עמי

ב אֲמַרוּ לֵיהּ: הַהוּא גַּבְרָא דְּאָזֵיל וּבָעֵי אִתְּתָא וְלָא יָהֲבוּ לֵיהּ, מַאי חָזֵי לֵיהּ דְּאָזֵיל הֵיכָא דְּמַדְלוּ מִינֵּיהּ? שְׁקַל סִיכְּתָא, דָּצָהּ לְתַתַּאי — לָא עָאל, לְעִילַּאי — עָאל. אֲמַר: הַאי נַמִּי, מִיתְרְמֵי בַּת מַזָּלֵיהּ.

גַּבְרָא דְּאוֹזִיף וְטָרֵיף, מַאי חֲזָא דַּהֲדַר אוֹזִיף? אֲמַר לְהוּ: גַּבְרָא אֲזַל לְאַגְמָא, קְטַל קַמָּא טוּנָא וְלָא מָצֵי בֵּיהּ — קָטֵיל וּמַנַּח עִילָּוֵיהּ, עַד דְּאִיתְרְמֵי אִינִישׁ מַדְלֵי לֵיהּ.

אֲמַרוּ לֵיהּ: אֵימָא לָן מִילֵּי דִּבְדִיאֵי! אֲמַר לְהוּ: הֲוָה הַהוּא כּוּדַנִיתָא דִּילִידָא, וַהֲוָה תָּלֵי לֵיהּ פִּיתְקָא וְכָתַב בֵּיהּ דְּמָסֵיק בְּבֵי אַבָּא מֵאָה אַלְפָּא זוּזֵי. אֲמַרוּ לֵיהּ: וְכוּדַנִיתָא מִי יָלְדָה? אֲמַר לְהוּ: הֵי נִיהוּ מִילֵּי דִּבְדִיאֵי. מִילְחָא כִּי סַרְיָא, בְּמַאי מַלְחִי לָהּ? אֲמַר לְהוּ: בְּסִילְתָא דְּכוּדַנִיתָא. —וּמִי אִיכָּא סִילְתָא לְכוּדַנְתָא? —וּמִילְחָא מִי סָרֵי?

בְּנֵי לָן בֵּיתָא בַּאֲוִירָא דְּעָלְמָא! אֲמַר שֵׁם, תְּלָא בֵּין רְקִיעָא לְאַרְעָא. אֲמַר לְהוּ: אַסִּיקוּ לִי לִיבְנֵי וְטִינָא. מְצִיעֲתֵיהּ דְּעָלְמָא הֵיכָא? זְקָפָהּ לְאֶצְבַּעְתֵּיהּ, אֲמַר לְהוּ: הָכָא. אֲמַרוּ לֵיהּ: וּמִי יֵימַר? —אַיְיתוּ אַשְׁלֵי וּמְשַׁחוּ! אִית לָן בֵּירָא בְּדַבְרָא, עַיְילָא לְמָתָא! אֲמַר לְהוּ: אַפְשִׁילוּ לִי חַבְלֵי מִפָּארֵי וְאַעַיְילֵיהּ.

אִית לָן רֵיחַיָּא דִּתְבִירָא, חַיְיטֵיהּ! אֲמַר: כְּרוֹכוּ לִי מִינֵּיהּ גַּרְדֵי וְאִיחַיְיטֵיהּ.

מִשְׁרָא דְּסַכִּינֵי בְּמַאי קָטְלִי? —בְּקַרְנָא דַּחֲמָרָא. —וּמִי אִיכָּא קַרְנָא לַחֲמָרָא? —וּמִי אִיכָּא מִשְׁרָא דְּסַכִּינֵי? אַיְיתוּ לֵיהּ תְּרֵי בֵּיעֵי, אֲמַרוּ לֵיהּ: הֵי דְּזַגְתָּא אוּכַּמְתִּי וְהֵי דְּזַגְתָּא חִיוַּורְתִּי? אַיְיתֵי לְהוּ אִיהוּ תְּרֵי גְּבִינֵי, אֲמַר לְהוּ: הֵי דְּעִיזָּא אוּכַּמְתִּי וְהֵי דְּעִיזָּא חִיוַּורְתִּי? וּרְצוּצָא דְּמִית, מֵהֵיכָא נָפֵיק רוּחֵיהּ? —מֵהֵיכָא דְּעַל נְפַק. אַחֲוֵי לָן מָנָא דְּלָא שָׁוֵי חֲבִילֵיהּ! —אַיְיתוּ כָּל חַד וְחַד בּוּדְיָא, פַּשְׁטוּהָ, לָא הֲוָה עָיֵיל בְּתַרְעָא. אֲמַר לְהוּ: אַיְיתוּ מָרֵי סִיתְרוּהָ; הַיְינוּ מָנָא דְּלָא שָׁווּ חֲבִילֵיהּ.

ג אַיְתִינְהוּ, כָּל חַד וְחַד כִּי חָזֵי שִׁיתִּין בִּיסְתַּרְקֵי, אֲמַר: כּוּלְּהוּ חַבְרַאי לְהָכָא אֲתוּ. אֲמַר לֵיהּ לְסַפּוּנָא: שְׁרֵי סְפִינְתָּךְ. בַּהֲדֵי דְּקָאָתוּ שְׁקַל עַפְרָא מֵעַפְרַיְיהוּ,

דמידלו מינה — שמיוחסת מן הראשונה ושואל אותה, הרי יש לו ללמד: הואיל ולא נתנו לו את הראשונה כל שכן זו! **סיכתא** = *קביליי״א. **[דצה] לתתאי** — דלה, השפיל ידו ונעלה בכותל במקום שאין חור, ולא על. דלי דלה — הגביה [ידו] ודלה במקום שיש חור, ועל. **גברא דאוזיף וטריף** — שהלוה מעות לחבירו, ולא נפרע ממנו אלא בקושי, שטרף לקוחות. **מאי חזי דהדר אוזיף** — לאחריני, ולא נתייסר מן הראשון. **לאגמא** = ליער. **קטיל קמא טונא** — חתך חבילה ראשונה ולא מצי ביה להרימו על שכמו. **הדר קטיל ומנחה עליה** — הואיל וצריך סיוע אחרים, עד דמיתרמי איניש ומדלו ליה. והאי נמי, הואיל והפסיד באמנה ראשונה — חוזר ומאמין לאחרים, עד שמזדווג לו לאדם נאמן ומשתכר בו. **מילי דכדי** — דברי רוח. לישנא אחרינא: מילי דכזיב, דברי כזב. **כודנתא** = פרידה. **והוה תלי פיתקא** — שטר בצואר הוולד. **הי נינהו מילי דכדי** — אלו הן דברי רוח. **סיליתא** = שליא. **מפארי** — עשו לי חבלים מסובין. ואם אינכם עושין שאלתי, אף אני לא אעשה שאלתכם. **חייטיה** — תפור אותה. **כרוכו לי גרדי מינה** — הוציאו לי ממנה חוטין, כדרך נשים שמוציאין חוטין מן הבגד ותופרין אותו בהן. **גרדי** — בלעז **פירנ״ש. **משרא דסכיני במאי קטלי ליה** — ערוגה דסכיני במה קוצרין אותה. **זגתא** = תרנגולת. **ורצוצא דמית** — אפרוח שמת בקליפתו. **אחוי לן מנא דלא שוי חבליה** — הראנו כלי שאינו שוה ההפסד שהוא מפסיד. **בודיא** = מחצלת. **לא על בתרעא** — שהיה ארוך ורחב יותר מן הפתח. **אייתו מרי** — ***פסויי״ר בלעז. **וסיתרו** — פתח הבנין והכותל, עד שיכנס. **אייתינהו** — למיעל בספינתא, הואיל וזכינהו. היה מביאם אחד אחד בפני עצמו ומכניסו לחדר. **וכי חזייה שיתין ביסתרקי** — סבר: כל חבירי יבואו כאן. **אמר ליה** — רבי יהושע. **לספונא** — רב החובל. **שרי ספינתך** — התר ספינתך ולך.

◆

תוספות

(כלאים פרק ח משנה ו) מין חיה. לפי שהחשבון שלהן מכוון טפי אחד לשלש. אלא ניחא ליה למיפרך ככולי עלמא.

ב **אמרו ליה** [לו]: **ההוא גברא דאזיל ובעי אתתא ולא יהבו ליה** [אדם זה שהולך ומבקש אישה ממשפחה אחת ולא נתנו לו], **מאי חזי ליה דאזיל היכא דמדלו מיניה** [מה הוא רואה לו, מה הוא סבור, שהוא הולך למקום שהוא גבוה ממנו] למשפחה חשובה ומיוחסת מזו הראשונה? **שקל סיכתא** [לקח יתד], **דצה לתתאי לא עאל** [נעץ אותה למטה בקיר ולא נכנסה], **לעילאי — עאל** [נעץ אותה למעלה — נכנסה] שהיה שם חור, **אמר** להם: **האי נמי מיתרמי בת מזליה** [זה גם כן, הולך לחפש במקום גבוה יותר, שמא תזדמן לו שם בת מזלו].

ועוד שאלוהו: **גברא דאוזיף** [אדם שמלוה לחבירו] לצורך עיסקה, ואין הלה פורע את חובו, **וטריף** [והמלוה טורף, נוטל את קרקעותיו] כדי לגבות את חובו, ויש בכך טורח גדול, **מאי חזא דהדר אוזיף** [מה ראה שהוא חוזר ומלוה] לאנשים אחרים? **אמר להו** [להם]: כן דרכם של אנשים, **גברא אזל לאגמא, קטל קמא טונא ולא מצי ביה** [אדם הולך לאגם, חותך בתחילה משא של קנים ולא יכול להרים אותו], אינו מפסיק לחתוך קנים, אלא **קטיל ומנח עילויה, עד דאיתרמי איניש מדלי ליה** [חותך עוד ומניח עליו, עד שיזדמן אדם שירים אותו] על כתפיו, והוא נושאו לביתו. כך אדם ממשיך להלוות מתוך הנחה שבסופו של דבר יזדמן לידיו לווה הגון. **אמרו ליה** [לו]: **אימא לן מילי דבדיאי** [אמור לנו דברי כזב]! **אמר להו** [להם]: **הוה ההוא כודניתא דילידא** [היתה פירדה אחת שילדה], **והוה תלי ליה פיתקא** [והיה תלוי לו, לולד, פתק על צווארו], **וכתב ביה דמסיק בבי אבא מאה אלפא זוזי** [וכתוב בו שהוא נושה, שחייבים לו בבית אביו מאה אלף זוז]. **אמרו ליה** [לו]: **וכודניתא מי ילדה** [ופירדה האם היא יולדת]? **אמר להו** [להם]: **הי ניהו מילי דבדיאי** [הם אלו דברי כזב], שדבר זה לא ייתכן כלל.

ועוד שאלו אותו: **מילחא כי סריא, במאי מלחי לה** [מלח כאשר הוא מסריח, במה מולחים אותו]? **אמר להו** [להם]: **בסילתא דכודניתא** [בשיליה של פירדה]. אמרו לו: לא ייתכן הדבר, **ומי איכא סילתא לכודנתא** [והאם יש שיליה לפירדה]? אמר להם: גם מה ששאלתם לא ייתכן, **ומילחא מי סרי** [וכי מלח האם הוא מסריח]?

אמרו לו: **בני לן ביתא באוירא דעלמא** [בנה לנו בית באויר העולם]! **אמר שֵׁם** משמותיו של הקדוש ברוך הוא, **תלא בין רקיעא לארעא** [ונתלה בין השמים לארץ], **אמר להו** [להם]: **אסיקו לי ליבני וטינא** [העלו לי אתם לבנים וטיט], ואבנה לכם בית.

שאלו אותו: **מציעתיה דעלמא היכא** [אמצעו של העולם היכן]? **זקפה לאצבעתיה אמר להו** [זקף את אצבעו ואמר להם]: **הכא** [כאן]. **אמרו ליה** [לו]: **ומי יימר** [ומי יאמר] מניין שדבריך נכונים? אמר להם: **אייתו אשלי ומשחו** [הביאו חבלים ומדדו]!

אמרו לו: **אית לן בירא בדברא, עיילא למתא** [יש לנו בור בשדה, הכנס אותו לעיר]! **אמר להו** [להם]: **אפשילו לי חבלי מפארי ואעייליה** [הפשילו, עשו לי חבלים עשויים מְסוּבִּין ואכניס לעיר אותו] בעזרתם.

ועוד אמרו לו: **אית לן ריחיא דתבירא, חייטיה** [יש לנו ריחיים שנשברו, תפור אותם]! **אמר: כרוכו לי מיניה גרדי ואיחייטיה** [עשו לי ממנה חוטים ואתפור אותם].

שאלו אותו: **משרא דסכיני במאי קטלי** [שדה של סכינים במה קוצרים אותה]? אמר להם: **בקרנא דחמרא** [בקרן של חמור]. אמרו לו: **ומי איכא קרנא לחמרא** [והאם יש קרן לחמור]? אמר להם: **ומי איכא משרא דסכיני** [והאם יש שדה של סכינים]?

אייתו ליה תרי ביעי [הביאו לו שתי ביצים], **אמרו ליה** [לו]: **הי דזגתא אוכמתי והי דזגתא חיוורתי** [איזו היא של תרנגולת שחורה ואיזו של תרנגולת לבנה]? **אייתי להו איהו תרי גביני** [הביא להם הוא שתי גבינות], **אמר להו** [להם]: **הי דעיזא אוכמתי והי דעיזא חיוורתי** [איזו מהם של עז שחורה ואיזו של עז לבנה]?

שאלו אותו: **ורצוצא דמית, מהיכא נפיק רוחיה** [ואפרוח שמת בביצה, מהיכן יוצאת רוחו]? אמר להם: **מהיכא דעל נפק** [ממקום שהיא נכנסת משם יוצאת].

אמרו לו: **אחוי לן מנא דלא שוי חביליה** [הראה לנו כלי שאינו שווה את נזקו שהוא גורם]! אמר להם: **אייתו בודיא, פשטוה** [הביאו מחצלת, פרשו אותה], **לא הוה עייל בתרעא** [לא נכנסה בשער], **אמר להו** [להם]: **אייתו מרי סיתרוה** [הביאו מעדרים ושברו אותו את השער], כדי שתוכלו להכניס אותה; **היינו מנא דלא שוו חביליה** [זהו כלי שאינו שווה את נזקו].

ג משניצח ר׳ יהושע את חכמי אתונה, **איתינהו** [הביא אותם] לספינה שהכין, כפי שהתנה עמם מתחילה, והכניס כל אחד מהם לחדר אחר. **כל חד וחד כי חזי שיתין ביסתרקי** [כל אחד ואחד מהם כאשר ראה שישים מצעות] בחדרו, **אמר: כולהו חבראי להכא אתו** [כל חבירי לכאן הם באים], והמתין להם, וכך לא יצא אף אחד מחדרו. בינתיים **אמר ליה** [לו] ר׳ יהושע **לספונא** [לספן]: **שרי** [התר את] **ספינתך** והפלג. **בהדי דקאתו שקל עפרא מעפרייהו** [בזמן שבאו איתו לספינה לקח עפר מעפרם], מאתונה,

גרסות

מאי חזי ליה יש בכת״י: **מאי חזי.**

ולא עאל, לעילאי עאל בכת״מ: **ולא עיילא, לעילא עיילא.**

קטל קמא טונא בכת״מ: **קטל קניא עבד טונא** ויש בכת״י: **קטל קניא טובא.**

מילי דבדיאי בש״מ: **מילי דכדי אמר להו.**

הוה ההוא כודניתא דילידא יש בכת״י וכעין זה בע״י: **עובדא הוה בחד כודניתא דהות לן וילדה.**

בסילתא בכת״מ: **בשיליתא** וברוב כתה״י: **סיליתא.**

ומי איכא סילתא לכודנתא בכת״מ: **אמרי ליה ומי איכא שיליא לכודנתא אמר להו.**

שם תלא בש״מ: **שם המפורש איתליה גרמיה באוירא תלא.**

ליבני וטינא בע״י ועוד: **ליבני וטינא מהתם, אמרי ומי איכא דמצי לאסוקי התם, אמר ומי איכא דמצי למבני ביתא בין שמיא לארעא.**

אייתו בכת״מ בע״י ובש״מ: **אמר להו אייתו.**

אמר להו אפשילו יש בכת״י וכן בע״י: **איתי פארי שדא להו אמר להו איפשילו, אמרי ליה ומי איכא דיכיל למיפשל חבלי דפארי, אמר להו ומי איכא דמייתי בירא מדברא למתא.**

אית לן ריחיא דתבירא חייטיה אמר בכת״מ: **אייתי לן ריחיא דתבירא אמר להו כרוכו נימי** ובע״י: **אית לן ריחיא דתבירא חייטיה שקל פיסקא מיניה שדא להו אמר להו.**

ואחייטיה יש בכת״י: **ואחייטה, אמרי ומי איכא דיכיל למכרך גרדי מריחייא, אמר להו ומי איכא דחייטי רחייא.**

ורצוצא דמית מהיכא נפיק בכת״מ וכעין זה בע״י ובש״מ: **ורצוצה דמית בגו ביעתא מהיכא נפקא.**

אחוי לן מנא בכת״מ: **אית לן מנא.**

אייתו כל חד וחד בודיא בכת״מ ועוד: **אייתו כל חד וחד בודיה** ובע״י בש״מ ועוד: **אייתי בודיא.**

מרי בכת״מ: **מידי** ובש״מ: **מרי וחצינא.**

אייתינהו בש״מ: **אייתינהו בספינתא.**

◆

החיים

מילי דבדיאי

חידות על דברים בלתי־אפשריים מופיעות הרבה בספרות החכמה של העולם העתיק, הן ביוון והן בספרות המזרח הקדומה, ביחוד כחלק מעימות שבין חכמים מעמים שונים המייצגים תרבויות שונות. כך לדוגמה, בספר הארמי ׳משלי אחיקר׳, שזמנו מתחילת ימי בית שני, מוזכרות חידות מעין אלה המוזכרות כאן, כגון כיצד בונים בית באוויר, ׳תפירה׳ של ריחיים שבורים, עשיית חבלים מחול וכדומה.

עיונים

ההוא גברא דאזיל ובעי אתתא וכו׳ ויש בדבר רמז של קינטור: אתם היהודים, אם בחכמת המעשה אינכם זוכים להצלחה, שעלובים אתם ונדכאים, כיצד סבורים אתם שתצליחו בענייני החכמה העיונית, שאתה מבקש לבוא וללמוד מאיתנו? והשיב להם כי כשם שלכל אדם יש אשה המתאימה לו, בת מזלו — כך לכל עם ישנן תכונות חכמה המיוחדות לו, וייתכן כי דווקא ענייני החכמה העיונית הם המיוחדים לישראל. והמהר״ל פירש את השאלה לצד אחר: כיצד אתם מצפים שתזכו לעולם הבא, כאשר בעולם הזה, שהוא פחות ממנו, אתם עלובים ושפלים? וענה להם כי אי ההצלחה בעולם הזה אינה ביטוי לנחיתות של ישראל. אלא אדרבה, עיקר מעלתם — הצד האלקי, הנבדל, ומצד זה אכן שייכים הם לעולם הבא.

גברא דאוזיף וטריף וכו׳ רש״י וכן רבינו גרשום הסבירו כי השאלה היא כיצד חוזר אותו אדם, ומלוה לאנשים אחרים. אבל המהרש״א הציע כי הכוונה היא לאדם שחוזר ומלוה לאותו אדם עצמו, שהוצרך לטרוף ממנו את שדותיו. והוא מפרש את משמעות השאלה כך: הקב״ה שהגלה את ישראל מחמת שלא עמדו במה שמוטל עליהם — מדוע סבורים אתם שיחזור ויגאל אתכם, ויחדש עמכם את הברית? ור׳ יהושע השיב כי כל דור עושה את חלקו, ובסופו של דבר יצטרף הכל, עד שיבוא המשיח ויעזור לעם ישראל לחזור ולארצו ולקיים את התורה בשלימות.

הי נינהו מילי דבדיאי כלומר, דווקא זה הוא הכזב הגמור, שלא רק מה שמסופר הוא שקר, אלא שעצם נושא הסיפור אינו יכול להיות קיים במציאות (מהר״ל). ועקרון זה של ״מילי דבדיאי״ עומד בבסיס החידות הבאות, כאשר חכמי אתונה שואלים שאלות המבוססות על הנחה שקרית או לא מציאותית, מתוך הנחה שלא ניתן לדחות את הדרישה בטענה הפשוטה והמובנת מאליה. והתשובה הניצחת היא זו הניתנת באמצעות חידה או דרישה נגדית, המכריחה את המקשה להודות בחוסר המציאותיות של השאלה או הדרישה שלו. וראה עוד בגרסות.

בני לן ביתא באוירא וכו׳ יש שפירשו: כיצד טוענים אתם שה׳ עמכם, לאחר שחרב המקדש, ושוב אין לכם מקום להשראת השכינה? (מהרש״א). או: אין לכם מקום, תרבות ואופי לאומי מוגדר, כפי שיש לכל עם! (ראה דובר צדק לר׳ צדוק הכהן). והשיב להם ר׳ יהושע ש״ביתם״ של ישראל הוא שמו של הקב״ה, שאין לו הגבלה של מקום גשמי, ולא של מהות מוגדרת. וראה במהר״ל שנתקשה כיצד השתמש ר׳ יהושע בשם קדוש רק לצורך ויכוח עם חכמים, ופירש זאת שלא כפשוטו.

מישרא דסכיני וכו׳ יש שפירש כך: השדה שנתברך בו עשו — ״על חרבך תחיה״, ייכרת על ידי חמורו של המשיח. ואף על פי שלכאורה אין לו כח גופני (קרן), כמו שאמור ״עני ורוכב על חמור״ (זכריה ט, ט), מכל מקום גם כוחו של שדה הסכינים של עשו אינו עומד לעולם, אלא עד שתכלה זכותו, ואז תתרומם קרנו של המשיח (פרדס החכמה).

---

*קביליי״א מן הצרפתית העתיקה cheville — יתד, וו, זיז.

**פירנ״ש מן הצרפתית העתיקה fernjes — ציצית.

***פסויי״ר מן הצרפתית העתיקה fosoir [fossoir] — מכוש.